

رشد دوران نوجوانی

هدفهای رفتاری: در پایان این فصل فراگیر باید بتواند:

- ۱- رشد دوران نوجوانی را تعریف کند.
- ۲- عوامل مؤثر در پیدایش بلوغ را تعریف کند.
- ۳- ویژگیهای نوجوانی را بیان کند.
- ۴- عوامل مؤثر در رشد اجتماعی را بیان کند.
- ۵- رشد حرفه‌ای نوجوانان را تعریف کند.
- ۶- مراحل رشد را از دیدگاه اسلام تعریف کند.

رشد در دوران نوجوانی و جوانی

۶/۱- مقدمه

در اواخر دوران ۷ تا ۱۱ سالگی که شرح آن در بخش پیش بیان گردید رشد دوران نوجوانی پدیدار می‌گردد. این دوران با دوران قبلی و دوره پس از آن که دوره بزرگسالی است تفاوت بسیار دارد. هر فردی می‌تواند انتقال دوران کودکی به این دوران را کاملاً تشخیص دهد. در ضمن این تغییرات با شگفتی افراد خانواده، بستگان و دوستان مواجه است. در برخورد افراد مختلف و آشنا با این قبیل کودکان دیروز و نوجوانان امروز شگفت زده شده و پرسشهایی از این قبیل در ذهن آنان خطور می‌کند و یا از آنان پرسیده می‌شود:

«تو کاملاً بزرگ شده‌ای» «تو را نشناختم» «حالا یک زن جوانی شده‌ای»، این گونه پرسشها احتمالاً بدین علت است که باید واکنشها، حالات و اثرات متعامل والدین و سایر افراد جامعه نسبت به نوجوانان تغییر یابد. تغییرات ایجاد شده در این دوران موجب می‌گردد که علاوه بر افراد خانواده (از

قبیل والدین، خواهران، برادران) سایر افراد شبکه‌های اجتماعی از قبیل اولیای مدارس، آموزگاران و غیره تجدید نظری در رفتار قبلی خود نسبت به این نوجوانان به عمل آورند.
رشد دوران نوجوانی و جوانی شامل موضوعات زیر است :

۶/۲- رشد دوران نوجوانی

— پیدایش و مراحل نوجوانی: با خاتمه یافتن دوران آخر کودکی مرحله رشد نوجوانی شروع می‌شود. در این مرحله سرعت رشد افزایش می‌یابد. نوجوان در این زمان در جستجوی حقایق و کشف محیط اطراف خویش می‌باشد. الگوهای زندگی نوجوان در این مرحله هنوز الگوی زندگی والدین و گروه‌های هم جنس است.

— مراحل بعدی نوجوانی: پس از شروع مرحله بلوغ تغییرات جسمی و روانی ایجاد می‌گردد.
— مرحله آخر نوجوانی: در این مرحله افق‌های تازه بر روی نوجوان گشوده می‌شود، تغییرات سریع و زیادی در جو خانواده نسبت به نوجوان به وجود می‌آید. در بعضی اوقات نگرانی‌هایی برای والدین ایجاد می‌گردد. کنترل والدین در این هنگام کاهش می‌یابد در این حالت است که والدین در اعتماد خود نسبت به تربیت نوجوان شک و تردید می‌نمایند زیرا می‌دانند که نوجوان از تجربه کافی برخوردار نیست. نوجوان با وجود بی‌تجربگی، نسبت به گذشته خود تفاوت زیادی دارد و درک بهتری از رفتار والدین دارد و اشتباهات یا بدرفتاری‌های آنان در نوجوان تأثیر کرده، موجبات ناسازگاری با والدین را فراهم می‌سازد.

در مرحله آخر نوجوانی نگرانی‌های دیگری برای نوجوان به وجود می‌آید که عبارتند از نگرانی‌های اشتغال و ازدواج و در ضمن این نگرانی‌ها مسأله ادامه تحصیل را باید نام برد. با سپری شدن این مرحله و انتقال به دوره جوانی مسایل و مشکلات تا حدودی از بین رفته آرامش بیشتری حاصل می‌شود. جوانان در این مرحله خود را متمایز از افراد خانواده خود می‌دانند و در جستجوی زندگی مستقلی می‌باشند.

۶/۳- بلوغ

— پیدایش بلوغ: رشد بلوغ تغییراتی را در رفتار، کردار، تفکر و احساسات نوجوان به وجود آورده، باعث می‌گردد که سایر افراد از قبیل والدین، برادران، خواهران، دوستان، آموزگاران و بالاخره افرادی که در شبکه اجتماعی زندگی می‌کنند در رفتار قبلی خود نسبت به نوجوان بالغ تجدید نظر به عمل آورند.

دورهٔ رشد بدنی یا بلوغ یک دوره زمانی است که طی آن تغییرات فیزیکی مخصوصی پدیدار می‌گردد و بدن را از لحاظ فعالیت‌های مختلف جسمی و غددی آماده می‌سازد. نشانه‌های بلوغ که عبارتند از تغییرات ایجاد شده در اندازه‌های بدنی، شکل، پوست، موی، قیافه و ترکیب صورت و صدا همگی توجه افراد خانواده، بستگان و دوستان را جلب می‌کند.

— **عوامل مؤثر در پیدایش بلوغ:** در پیدایش بلوغ عوامل فراوان و مهمی تأثیر می‌گذارند که مهمتر از همه شرایط جغرافیایی مناطق مختلف در کشورهای گوناگون است. برای مثال، در شرایط قطبی زمان پیدایش بلوغ دیرتر و در مناطق استوایی زودتر شروع می‌گردد. دیگر عواملی که در پیدایش بلوغ مؤثرند عبارتند از نوع تغذیه، محیط خانوادگی و شرایط روانی. برای مثال، کمبود مواد غذایی مانند شیر و لبنیات، ویتامینها و سبزیجات می‌توانند در پیدایش بلوغ مؤثر واقع شوند.

— **بلوغ زودرس و دیررس:** همان طور که اشاره شد شروع بلوغ به عوامل مختلفی بستگی دارد، بررسی‌های به عمل آمده از جمله در ایران نشان می‌دهد که سن بلوغ دختران به مرور زمان پایین آمده است و کاهش این میزان در ایران کمتر از جوامع غربی می‌باشد.

زودرسی و دیررسی بلوغ: زودرسی بلوغ معمولاً به دو نوع مختلف بروز می‌کند نوع اول آن در سنین پایین با نشانه‌های مرضی شروع می‌شود که در اثر اختلالات توارثی یا جسمی همراه با تغییرات شدیدی در غدد داخلی بدن به وجود می‌آید.

نوع دوم آن شروع واقعی بلوغ است که به طور طبیعی و بدون ضایعه جسمی یا روانی ظاهر می‌گردد. ظهور این دو نوع بلوغ می‌تواند در رشد طول قد و رشد فکری مؤثر واقع شود. بدین ترتیب که پیدایش به موقع بلوغ موجب رشد طولی استخوانها و در نتیجه طول قد می‌شود، ولی پیدایش قبل از موقع، رشد استخوانهای طولی بدن را مختل کرده با در نظر گرفتن سایر عوامل موجب کوتاهی قد می‌شود. رشد فکری نیز مانند رشد طولی قد، هماهنگ با رشد جسمی ادامه می‌یابد. تأثیر محیط خانوادگی و اجتماع را نیز می‌توان در جوامع بی‌بند و بار بر روی نوجوانان بالغ مشاهده کرد. آزادی عمل نوجوانان بالغ در اثر تربیت خانوادگی آنان می‌تواند موجبات انحراف اخلاقی و پرخاشنگری را در جامعه فراهم سازد. این گونه انحرافات در جوامع شهری بیش از جوامع روستایی دیده می‌شود.

تشخیص زودرسی یا دیررسی در دختران و پسران تا حدودی متفاوت است چنانچه دختری زودتر به مرحله بلوغ برسد در بین همسالان خود از لحاظ رشد و نمو بدنی و ظاهری مشخص می‌باشد. ولی پسران را نمی‌توان به سهولت مانند دختران تشخیص داد. افزایش رشد و شروع بلوغ در میان دختران از ۱۰ و ۱۱ سالگی یعنی اوایل دورهٔ نوجوانی آغاز می‌گردد در صورتی که افزایش

رشد و شروع بلوغ پسران دیرتر از دختران و از ۱۲ و ۱۳ سالگی شروع می‌شود.

۶/۴- رشد جسمانی در نوجوانی

رشد جسمانی نوجوانان را می‌توان با اندازه‌گیریهای طول قد، وزن، چربی بدن، و رشد استخوانها از سایر قسمت‌های بدن تعیین نمود. در این دوران رشد نوجوانان ناگهانی و سریع است. بعضی از مشخصات رشد جسمانی به قرار زیر است:

— **طول قد:** رشد طولی بدن یکنواخت‌تر و با ثبات‌تر از وزن بدن است زیرا کمتر تحت تأثیرات محیطی قرار می‌گیرد. می‌توان گفت رشد طولی بدن تقریباً به طور کامل بستگی به رشد طولی استخوانها دارد و طول قطعات استخوان در برابر فشارهای کوتاه مدت محیطی نسبتاً مقاوم است نتیجتاً پیشرفت رشد طولی بدن منظم می‌باشد. تغذیه بد، عفونت ایجاد شده از بیماریها و اضطراب منجر به کند شدن رشد استخوانها می‌گردد.

— **اختلاف طول قد دختران و پسران:** از سن ۶ تا ۸ سالگی طول قد پسران بیشتر از دختران است.

از سن ۱۰ تا ۱۲ سالگی طول قد دختران بلندتر از پسران است.

و در سن ۱۲ سالگی این اختلاف بسیار کم و حدود ۱/۸ سانتیمتر است.

— **وزن بدن:** وزن بدن نوجوان در این دوران تحت تأثیر مواد غذایی، تغییرات محیطی و اثرات متعامل ارگانسیم، محیط بر یکدیگر قرار دارد. رشد وزنی برعکس رشد طولی، شاخص حساسی برای نشان دادن تغذیه بد و محیط می‌باشد. همچنین وزن بستگی به گنجایش کلیه اعضای بدن دارد به عبارت دیگر انواع نسوج بدن، اسکلت بدن، عضلات، چربی، خون همگی به افزایش وزن بدن کمک می‌کند.

— **نسبت اندازه‌های مختلف بدن:** نسبت اندازه‌های مختلف بدن نوجوان بعد از بلوغ تغییر می‌کند و اختلافات رشدی گوناگونی را می‌توان در پسران و دختران پیدا نمود. برای مثال رشد ساعد دست نسبت به بازو در پسران بیشتر از دختران است و یا احتمال دارد که طول انگشت سیبانه دختران بلندتر از پسران باشد.

۶/۵- رشد عقلانی و کسب شایستگیها

نوجوان به عنوان یک فرد متفکر دارای صفات ویژه‌ای است و در مقایسه با دوره قبلی از کنترل، قدرت و منطق بیشتری برخوردار است. مشخصاتی که در درک مطالب ذهنی نوجوان مورد

استفاده قرار می‌گیرند عبارت است از اندازه‌گیری تغییرات ذهنی، بررسی خلاقیت و آزمایش فرآیندهای شناختی آنها. خصوصیات رشد عقلانی نوجوان به شرح زیر است:

— **مشخصات فکری نوجوان:** نوجوانان در این مرحله سنی از فراگیری وسیعی برخوردارند. مسایل علمی و ریاضی گوناگونی را حل می‌نمایند و نسبت به کودکان دبستانی رشد پیشرفته‌تری دارند.

— **سرعت عمل:** در این مرحله سرعت انتقال کسب اطلاعات آنان افزایش می‌یابد، زمان بروز واکنش نسبت به یک محرک علاوه بر این که کوتاه‌تر می‌شود مدت زمان برای تصمیم‌گیری نسبت به اطلاعات بدست آمده نیز کمتر می‌گردد. با توجه به بررسیهایی که در مورد بروز واکنش نسبت به محرکها بر روی گروه سنی دبستانی و گروه سنی نوجوانان به عمل آمده سرعت نشان‌دادن واکنشهای نوجوانان سه برابر کودکان دبستانی بوده است. حال چنانچه این آزمایش با سایر کارهای فکری نوجوانان و کودکان مقایسه گردد علت سرعت انتقال و انجام کارهای فکری نوجوانان نسبت به کودکان مشخص خواهد شد.

— **حافظه:** نوجوانان به خاطر داشتن سن بیشتر نسبت به کودکان دبستانی دارای محفوظات بیشتری هستند و اطلاعات زیادتری را در ذهن خود ذخیره می‌نمایند. همچنین با افزودن هر خاطره به ذهن خویش می‌توانند آن را با مهارت به محفوظات اندوخته شده قبلی ربط داده، آنها را پرمعنی و کامل‌تر نمایند. آنها علاوه بر داشتن اطلاعات بیشتر می‌توانند به طرق مختلف اطلاعات ذخیره شده را تصحیح و ترمیم نمایند و از آنها به نحو بهتری استفاده کنند. آزمایشهای متعددی نشان داده است که چنانچه راه‌کارهایی به کودکان نشان داده شود می‌توانند از اطلاعات ذخیره شده خود استفاده نمایند ولی اکثر نوجوانان بدون راهنما و به طور خود به خود از این راه‌کارها برای بهره‌برداری از اطلاعات ذخیره شده استفاده می‌نمایند.

— **آزادی در تفکر:** هر مرحله جدیدی در تفکر آزادی بیشتر و کنترل شدیدتری را در عملیات عقلانی به همراه دارد. برای مثال: کودک شیرخوار در اعمال حرکتی و ادراکی زمان حال خویش محدود می‌باشد. کودک در سن قبل از دبستان از کلمات و علایم، به عنوان معرف اعمال و ادراک استفاده می‌نماید. در آن مرحله کودک در درک مسایل به اندازه کافی آزاد و سریع نیست که بتواند جنبه‌های مختلف یک تجربه را با یکدیگر مقایسه نماید. آزادی افکار او تا حدودی است که بتواند واکنش خود را در مورد کسب اطلاعات وسیع‌تر کند و قضاوت درباره آنها را به تأخیر اندازد. ولی یک نوجوان به جای این که خود را مانند کودک دبستانی پای‌بند وقایع و حوادث واقعی نماید می‌تواند در تفکر خود از سمبولها و علامات انتزاعی استفاده نماید و در حقیقت از محدودیتهای زمانی و

مکانی خود را آزاد ساخته، مفاهیمی را پذیرا گردد که تجربه واقعی از آنها ندارد و میدان دید خود را وسیع تر سازد.

تفاوت نوجوان با کودک دبستانی در مورد تفکر این است که کودک درباره وضع حال، آینده نزدیک، مسایل قابل حل و واقعیت‌های موجود تفکر می‌نماید ولی نوجوان به تمام این وضعیت‌ها به اضافه امکانات آنان، چگونگی پیدایش اختلافات، ارتباط بین واقعیت و احتمالات فکر می‌کند.

— شناخت: نوجوان بیش از پیش از کودکان در مورد فرآیندهای شناختی خود و احساسات و افکار سایر مردم فکر می‌نماید. هنگامی که یک نوجوان ۱۲ ساله درباره افکار دیگران فکر می‌کند استنباط او این است که سایر مردم در مورد اشیاء و اعمال عینی فکر می‌کنند ولی یک نوجوان ۱۶ ساله به احتمال زیاد می‌تواند تصور نماید که مردم درباره اعمال ذهنی تفکر می‌نمایند.

یک بررسی در مورد شناخت و تفکر چنین نتیجه‌گیری کرده است که تفکر درباره فکر کردن نوجوان را قادر می‌سازد تا یک مستمع خیالی برای خویش در نظر بگیرد. در این حالت نوجوان تصور می‌نماید که مورد توجه واقع شده و یا در صحنه قرار گرفته است. وقتی وضع خود را وخیم تشخیص می‌دهد تصور می‌نماید که وضع مستمع او نیز بحرانی است و یا هنگام تحسین از خود، مستمع خویش را تحسین می‌نماید. او غالباً تصور می‌نماید که مردم دارای افکاری شبیه به افکار خود او هستند، زمان و مکان اساس خود مرکزی نوجوان را تشکیل می‌دهد. نوجوان همین که قادر به تشخیص بین افکار خود و سایر مردم گردید می‌تواند به طور واقع‌گرایانه افکار آنان را تعبیر و تفسیر کند. نتیجه‌ای که از شناخت افکار نوجوان با افکار سایر مردم به دست می‌آید. این است که ایده‌های پراهمیتی از وضع اجتماعی و چگونگی بهبود آن در نوجوان به وجود می‌آید. او پیش خود تصور می‌نماید که افراد جامعه میل به اصلاح وضع و بهبود جامعه دارند. بنابراین طرح‌های مهمی برای آینده خود در نظر می‌گیرد که مسلماً شامل تغییراتی نیز می‌باشد. در حقیقت می‌توان گفت که نوجوان نمی‌تواند بین دیدگاه‌های خود که آینده او را سازمان می‌دهد و دیدگاه‌های گروه‌های اجتماعی که متعلق به آن گروه است وجه تمایزی قایل شود.

خودشناسی به نوجوانان امکان می‌دهد تا پیوستگی خود را با زمان کودکی حفظ نموده، تغییرات ایجاد شده بین دو مرحله دبستانی و نوجوانی را تشخیص دهد. همچنین می‌تواند خود را به عنوان یک فرد بزرگسال که در حال رسیدن به آن مرحله است تصور نماید.

۶/۶ — رشد ادراکی نوجوانان

شکل‌گیری مفاهیم در رشد ادراکی نوجوانان بسیار مؤثر است. اختلافاتی که در مورد مفاهیم

فضا و زمان بین گروه کودکان دبستانی و گروه نوجوانان وجود دارد به شرح زیر است :

— مفاهیم فضا: کودکان در مراحل دبستان می‌توانند مسائلی را در ارتباط با وزن و طول درک و حل نمایند ولی حفظ و درک مسایل مربوط به حجم برای آنها مشکل است. در حقیقت می‌توان گفت که نیمی از نوجوانان قادر به درک مفاهیم فضایی هستند و تعداد زیادی از بزرگسالان نیز در این قبیل آزمایشها با شکست مواجه می‌گردند. آزمایشهای متعددی برای ارزشیابی مفاهیم حجمی یا فضایی وجود دارد. مثال زیرین نمونه‌ای از آنهاست :

آزمایشگر دو عدد لوله آزمایش هم‌حجم و هم‌اندازه را برداشته، به مقدار مساوی در هر یک از آنها آب می‌ریزد. سپس دو وزنه استوانه‌ای شکل هم‌اندازه اما یکی سبک و دیگری سنگین‌تر را نشان می‌دهد. وزنه سنگین را به داخل اولین لوله آزمایش انداخته، در نتیجه سطح آب در لوله تا اندازه‌ای بالا می‌آید. در این حالت آزمایشگر سؤال خود را چنین مطرح می‌نماید : «چنانچه وزنه سبک‌تر در لوله آزمایش قرار گیرد آیا سطح آب به اندازه سطح آب در لوله آزمایش اول تغییر خواهد کرد؟»

این مسأله برای تعدادی از کودکان دبستانی قابل حل نمی‌باشد زیرا برای حل آن نیاز به ترکیب دو مفهوم یعنی یکسان بودن وزنه‌ها و دو طرفه بودن عمل دارد ولی حل این مسأله برای اکثر نوجوانان ساده است.

— مفاهیم زمان: مفهوم زمان در دوران نوجوانی امری معمولی است. نوجوان حالت اضطراری زمان را درک می‌نماید ولی رفتارش طوری است که گویی زمان برای او اهمیتی ندارد، شروع فعالیتها، خوابیدن، بیدار شدن و انجام هر کاری مشکل به نظر می‌رسد. سرانجام متقاعد خواهد شد که زمان برای حس تمامیت، که به معنای قبول خطّ مشی زندگی و قرار دادن خود در فضا و زمان است، یک عامل اساسی به شمار می‌رود.

۶/۷ — رشد عاطفی در دوران نوجوانی

در دوران پیش از ۷ تا ۱۱ سالگی عواطف شاد و لذت‌بخش و عواطف ناخوش‌آیند و منفی شرح داده شد. در دوران نوجوانی همان عواطف و هیجانات به طور شدیدتر از ارزشها، اعتقادات، عقاید و نظام اجتماعی و انتقال آنها سرچشمه می‌گیرد. کودکان دیروز و نوجوانان امروز از عقاید و ارزشهای اجتماعی آگاه می‌گردند و تحت تأثیر اوضاع و شرایط محیطی عضویت در گروههای همسال واقع می‌شوند.

نوجوانان در اثر بلوغ طرز فکر جدیدی پیدا کرده، این طرز فکر تغییراتی در تمایلات، تخیلات، و رشد عاطفی آنها به وجود می‌آورد. اثرات متعامل آنان با خانواده و بزرگسالان متفاوت می‌گردد.

ویژگیهای عاطفی نوجوانان در این دوران رشدی به قرار زیر است :

— عدم کنترل: یکی از ویژگیهای عاطفی در این دوران این است که نوجوان گاهی اوقات برخلاف دوره قبل در برابر حوادث و اتفاقات کنترل خود را از دست داده کارهای متهورانه و قهرمانی انجام می‌دهند که اغلب موجبات پشیمانی او را فراهم می‌سازند.

— شدت عمل: در انجام کارهای گروهی و بازی دسته‌جمعی شدت عمل به خرج می‌دهند. این خصلت در ارتباط با ترسحات غدد داخلی بدن است که منجر به تحریک عاطفی نوجوان می‌گردد.

— سرعت عمل: اثرات گرایش تازه به محیط جدید زندگی و همچنین اختلال در تعادل اعمال فیزیولوژی بدن موجب می‌گردد که نوجوان در واکنش نسبت به عواطف و هیجانات به سرعت متأثر گردد و دست به اقداماتی بزند که اغلب خوش‌آیند نباشد و متعاقباً به دلنگی و افسردگی او منجر شود.

— افسردگی: تضاد با خانواده و برخوردهای ناخوش‌آیند با همسالان موجبات افسردگی نوجوان را فراهم می‌سازد و باعث می‌گردد که در خود فرو رفته، از افراد خانواده و همسالان خود کناره‌گیری کند.

— عواطف ناخوش‌آیند: همان‌گونه که در دوران ۷ تا ۱۱ سالگی دچار هیجانات گوناگون از قبیل ترس، خشم و حسادت بود در این دوران نیز همان هیجانات در شکلی شدیدتر بروز می‌کند که مهمترین آنها عبارتند از: ترس از مدرسه، ترس از امتحانات و ... .

— صفات عاطفی مورد انتظار بزرگسالان از نوجوانان: صفاتی که مورد انتظار والدین و جامعه از نوجوانان می‌باشد به قرار زیر است :

کمر دچار هیجانات مخرب و تباه‌کننده شوند.

در دوستی ثابت‌قدم و صمیمی باشند.

از عواطف شاد و لذت‌بخش پیروی کنند.

از گروه همسالان پرخاشگر و مخرب پرهیزند.

از سرگرمیهای سالم استفاده کنند.

و بالاخره با افراد خانواده، دوستان، همسالان و مخصوصاً مربیان آموزشی مهربان و صمیمی باشند.

حداقل هدفهایی که برای نوجوانان پیشنهاد گردیده عبارت‌اند از :

یادگیری پایه‌های سازگاری در رفتار

رفتار پایدار و ناگسستی

دستیابی به سعادت و خوشبختی

دسترسی به این اهداف توسط رفتار عاطفی موردپسند جامعه، خوداحترامی، و محرکهای ذاتی قابل اجرا می‌باشد.

اساس رفتار نوجوانان

- ۱- نیل به آزادی و رهایی از سلطه والدین
- ۲- گرایش به ارتباط با نوجوانان دیگر
- ۳- علاقه به انتخاب شغل و آمادگی برای قبول مسئولیت
- ۴- کوشش در راه تأمین مالی و استقلال اقتصادی
- ۵- گرایش به انتخاب همسر
- ۶- آمادگی برای پی بردن به ارزشهای اخلاقی و دینی
- ۷- آگاهی از محدودیتها و تواناییهای خود و نوجوانان دیگر
- ۸- قابلیت پیشرفت در مفاهیم ذهنی و مهارتهای مختلف
- ۹- نیاز به کمال و پیشرفت.

۶/۸- رشد اجتماعی دوران نوجوانی

با فرا رسیدن دوران نوجوانی کودک علاوه بر زندگی خانوادگی وارد یک شبکه اجتماعی می‌شود که مجموعه این شبکه عبارت است از والدین، برادران، خواهران، دوستان، بستگان، همسایگان، و سایر اعضای جامعه.

نوجوان از طریق اثرات متقابل و مشاهدات خود با این شبکه برخورد نموده، تجربیات متعددی کسب می‌نماید. کودک از ارتباط بین اعضای خانواده و شبکه اجتماعی و اثرات دوجانبه و متعامل بر یکدیگر را می‌تواند تشخیص دهد. خصوصیات مهم دوران نوجوانی به شرح زیر است:

— ویژگیهای نوجوانی

— اعتماد به نفس: نوجوان با رفتار و اعمال خود می‌کوشد تا اعتماد به نفس خود را به اطرافیان ثابت کند و سلطه دیگران بخصوص اعضای خانواده را از بین ببرد و برای جلب توجه افراد شبکه اجتماعی، همسالان همچنین اعضای خانواده کوشا باشد.

— سازگاری: یکی از ویژگیهای مهم دوران نوجوانی سازگاری اجتماعی است، نوجوان در این دوران با حقوق اجتماعی خود آشنا شده، فعالیت اجتماعی خود را گسترش می‌دهد.

— ناسازگاری: نوجوان در بعضی موارد به منظور پیشگیری یا مقاومت در برابر سلطه‌جویی

بخصوص در بازیهای گروهی و دسته جمعی از خود ناسازگارهایی نشان می‌دهد.

— اطاعت از دیگران: یکی از ویژگیهای مثبت دوران نوجوانی اطاعت کردن از سنتها، ارزشهای اجتماعی، پیروی از مراسم مذهبی و انجام اعمال و وظایف دینی است.

— تقلید: تقلید از دیگران بخصوص ورزشکاران و قهرمانان از خصلتهای نوجوانی است. تقلید از این‌گونه رفتارها معمولاً برای اثبات شخصیت و موقعیت نوجوان است ولی معاشرت با همسالان نامناسب امکان دارد که موجبات بروز پرخاشگری و رفتارهای خشونت‌آمیز در آنها گردد.

— عوامل مؤثر در رشد اجتماعی نوجوان: عوامل مهم مؤثر در رشد عبارت‌اند از: ارتباط نوجوان با خانواده، فضای موجود در زندگی خانوادگی، محیط مدرسه و اثر همسالان.

— ارتباط نوجوان با خانواده: وابستگی شدید نوجوان به خانواده از اعتماد به نفس نوجوان می‌کاهد و مقاومت او را در برابر مشکلات زندگی از بین می‌برد. این وابستگی شدید نوجوان بر اثر رفتارهای والدین ایجاد می‌شود. برخی از این رفتارها عبارت‌اند از:

مراقبتهای بیش از حد و برآوردن نیازمندیهای غیرضروری نوجوان.

تعریف و تمجید بی‌حد از نوجوان.

دفاع از نوجوان در مقابل رفتار ناشایست.

در اختیار گذاردن پول بیش از نیازمندی نوجوان.

پشتیبانی از نوجوان در مواقع غیرضروری.

— فضای موجود در زندگی خانوادگی: رشد اجتماعی نوجوان از فضای حاکم بر خانواده و ارتباط بین افراد خانواده متأثر می‌شود. همانگونه که قبلاً اشاره شد ویژگیهای نوجوان در مورد اعتماد به نفس، سازگاری، ناسازگاری، تقلید، و یا اطاعت از دیگران اغلب منتج از فضای موجود و روابط خواهران و برادران و والدین می‌باشد.

همچنین نوجوان از وضع آزادمنشی، احترام متقابل، در خانواده از شخصیت سالم برخوردار شده، برای رشد طبیعی در محیط خارج از خانه آماده می‌گردد.

محیط خانواده در تعیین فعالیتهای اجتماعی و تحصیلی تأثیر فراوانی دارد. سطح تحصیلات والدین و برادران و خواهران بنوبه خود ارتباط نزدیکی با میزان فعالیتهای اجتماعی و برخورداری از ارزشهای اجتماعی دارد.

اثرات طبقه و ساختار خانواده بر رشد نوجوان

۱- طبقه اقتصادی - اجتماعی، میزان درآمد خانواده (کم، زیاد، متوسط) طبقه اجتماعی بالا

و پایین، میزان تحصیلات اعضای خانواده

۲- اندازه خانواده (تعداد فرزندان - میزان جمعیت خانواده)

۳- ترتیب تولد (فرزند اول، دوم، ...)

۴- اشتغال مادران

۵- جدایی و طلاق، مرگ یک والد یا هردو.

— محیط مدرسه: محیط مدرسه تأثیر بسیاری روی نوجوانان باقی می‌گذارد. محیط مدرسه مانند پلی است که بین خانواده و جامعه برقرار است و گذشتن از روی آن پل موقعیت نوجوان را در آن طرف پل تعیین می‌کند. به عبارت دیگر آینده نوجوان بستگی به نحوه عبور از این محل آینده‌ساز دارد. آموزگاران و مربیان نقش بسیار سازنده‌ای را در عبور از این پل ایفا می‌نمایند. نوجوان در رشد اجتماعی خود از چگونگی علاقه و ارتباط خود با مربیان و آموزگاران می‌تواند بهره‌مند و غنی گردد. این ارتباط مسلماً باید متقابل باشد، شخصیت و ایمان آموزگار در انجام وظایف خویش و پرورش نوجوان موجبات اعتماد به نفس نوجوان را فراهم می‌سازد.

موفقیت آموزگار و مربی در به ثمر رساندن وظیفه خود و تحویل نوجوان متکی به نفس و سالم

به شرح زیر است:

وفاداری و ایمان به حرفه خود.

رضایت داشتن از شغل خود.

احترام متقابل به دانش‌آموز.

رفتار و کردار دوستانه در محیط مدرسه.

برخورد مناسب و متانت با شاگردان.

خونسرد بودن در مقابل مشکلات.

— تأثیر همسالان در رشد اجتماعی نوجوانان: گروه همسالان از سایر شبکه اجتماعی از لحاظ

خصوصیات سنی و عقلی به هم نزدیکتر و صمیمانه‌تر هستند. آنها روش خاصی در زندگی دارند.

تعداد این گروه همسال بیشتر از گروه کودکان ۱۱ تا ۱۳ ساله است. گاهی اوقات این گروه همسال بیش

از گروه خانواده بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند و فعالیت آنان مختص خودشان می‌باشد. در انتخاب افراد

گروه خود از مقررات خاصی پیروی می‌کنند که جنبه‌های گوناگون آن به شرح زیر است:

آداب و رسوم که گروه برای خود مقرر داشته باید رعایت گردد.

عادات و تقلیدهایی که در گروه تصویب شده به اجرا گذارده شود.

به افراد گروه خود وفادار باشند.

از سخن چینی خودداری نمایند.
دشمنی و کینه‌ورزی را از خود دور کنند.
و بالاخره در مواقع احتیاج و ضرورت به کمک یکدیگر بشتابند.

۶/۹- رشد اخلاقی دوره نوجوانی

رشد اخلاقی حاصلی است از رشد عقلانی و رشد اجتماعی. تفکر نوجوان این امکان را دربر دارد که رشد داوریهی اخلاقی را تسریع نماید.
رشد اخلاقی به سه مرحله جداگانه تقسیم شده است:
مرحله سازگاری با مقررات.
مرحله حساسیت اجتماعی.
مرحله استقلال اخلاقی.

— مرحله یکم سازگاری با مقررات: (این مرحله در اوایل کودکی اتفاق می‌افتد)
کودک برای زندگی کردن در بین خانواده، همسالان و اجتماع باید الگوهای رفتار و ارزشهای شبکه اجتماعی را فراگیرد. رشد اخلاقی از هنگام شیرخوارگی که کودک قوانین و مقررات خانوادگی و فرهنگی را از بستگان نزدیک خود کسب می‌نماید شروع می‌گردد.
سازگاری با مقررات در اوایل کودکی اتفاق می‌افتد مثال زیر این سازگاری را تشریح می‌کند.
«سارا و مادرش به دیدار یکی از بستگان رفته بودند. قبل از ورود آنها میزبان نگران بود که مبادا سارا از نرده چوبی که چهارمتر ارتفاع داشت بالا رفته، به زمین افتد. در حقیقت سارا به مجرد رسیدن سعی کرد از آن بالا رود» مادر به او گفت: «سارا از این نرده نباید بالا روی» سارا دیگر ادامه نداد.

مادربزرگ سارا او را به کنار دریا برد. او شروع به بالا رفتن از صخره‌های کنار دریا نمود.
مادربزرگ به او گفت: «روی همین صخره‌های کوچک بنشین و بالا برو» سارا توجهی نکرده، سعی نمود بالاتر رود و هنگامی که مادربزرگ او را به روی شنها بازگرداند سارا به او اعتراض نمود.
حال این سؤال پیش می‌آید: (چه تفاوتی بین گفتار مادر و مادربزرگ وجود دارد) شاید تصور شود به خاطر ایمنی و وابستگی بیشتری که به مادر در برابر مادربزرگ دارد دستورهای مادر را اطاعت کرد. ولی یک اختلاف در طرز ارائه این دستور به نظر می‌رسد:

مادر سارا دستور خود را خیلی صریح و واضح به او داد و او را کاملاً سرچایش نشانده. ولی دستور مادربزرگ مبهم و گیج‌کننده بود. سارا از کجا بداند کدام تپه یا صخره بزرگتر و کدام کوچکتر است؟

مقررات و محدودیتها وقتی مورد قبول کودکان واقع می‌گردند که با مهربانی، قاطع، و روشن از سوی افراد وابسته به آنها تفهیم گردد. چنانچه والدین در صدور دستورها یا مقررات خونسرد و بردبار باشند مرحله رشدی با مقررات بخوبی و راحتی پیشرفت می‌نماید. چنانچه والدین دستورهای خود را با مهربانی صادر نموده ولی قاطعیت نداشته باشند و آمرانه نباشد کودکان تمایل به قبول از خود نشان نمی‌دهند. والدینی که خونسرد و محدودکننده‌اند کودکانشان معمولاً مطیع ولی بدخلق، نگران و عصبانی‌اند. کودکانی که دارای والدینی خونسرد و بردبار نیستند احتمالاً دارای رفتاری خصومت‌آمیز، مخالفت‌جویانه و بی‌اعتنا به قوانین می‌باشند. والدین کودکان مجرم اغلب از این طبقه می‌باشند.

جدول زیر ابعاد رفتار والدین و اطاعت کودکان از دستورها و مقررات را نشان می‌دهد.

والدین	کودک
مهربان و قاطع	به آسانی دستورها را قبول می‌نمایند.
مهربان ولی مطیع و بردبار	اطمینان به خود - متمرّد و نافرمان
خونسرد و قاطع	دستورها را با تشریب، نگرانی و خشم قبول می‌نمایند.
خونسرد و مطیع	مجرم، خصومت‌آمیز و بی‌اعتنا

— مرحله دوم حساسیت اجتماعی: (این مرحله از چهار سالگی تا شانزده سالگی ادامه دارد) گرچه کودکان قبل از سن مدرسه با برادران و خواهران خود به گفتگو می‌پردازند ولی طرز صحبت، واکنشها و تقاضای آنان با آنچه که والدین می‌گویند متفاوت است بنابراین آنها باید با نیازمندیها، احساسات و قصد و منظور دیگران از خود حساسیت نشان دهند. اظهار همدردی و یا خود را جای دیگران تصور نمودن فرآیندی است که فرد را نسبت به اجتماع حساس می‌سازد.

در اثنای دوره سازگاری با مقررات، زندگی خانوادگی کودک را برای شروع دوره دوم یعنی حساسیت اجتماعی آماده می‌سازد. هر دو دوره ریشه‌هایی در همبستگی کودک و والدین دارد. وقتی کودک با خاطری جمع به مادر بستگی پیدا می‌نماید احتمالاً با همسالان خود بهتر بسر برده، سهم بیشتری در بازیها و دادوستدها دارد و کمتر حالت هجوم و گریه را به خود می‌گیرد. والدین هنگامی که توجه کودک را به احساسات سایر مردم معطوف می‌دارند بخصوص این که این احساسات به کار کودک مربوط گردد به او درس همدردی می‌آموزند که علاوه بر پایه و اساس وابستگی، پایه دیگری برای حساسیت اجتماعی محسوب می‌شود.

— مرحله سوم استقلال اخلاقی: مرحله سوم استقلال اخلاقی (از چهارده سالگی شروع

شده تا بزرگسالی ادامه می‌یابد).

این مرحله که آن را خودآگاهی نیز می‌نامند با مفهوم خودمحوری یا مرحله استقلال داخلی که در حدود دو سالگی به وقوع می‌پیوندد متفاوت می‌باشد.

داوریهای اخلاقی دارای ریشه‌هایی در اثرات متقابل اجتماعی می‌باشند. استقلال اخلاقی به معنای آن است که یک فرد به رغم خواسته‌های خانواده، همسالان و مقامات رسمی به آنچه خودآگاهانه در فرهنگ جامعه به‌عنوان بالاترین ارزش انتخاب نموده تعهد نماید. خودآگاهی جنبه‌ای از ماورای شناخت است که با رشد شناختی نوجوان افزایش یافته، به او امکان می‌دهد تا به سوی استقلال اخلاقی پیش رود. افزایش نیروی ماورای شناختی، نوجوان را قادر می‌سازد تا به ارزشها و محدودیتهای فکری، با نظر انتقاد نگریسته، بی‌عدالتیهای موجود را تشخیص دهد. با این ترتیب نوجوان قوانین را به جز از طریق تصمیم‌گیری هوشیارانه قبول نمی‌کند و در این صورت ارزشهای فرهنگی برای او معتبر خواهد بود.

نوجوان در مرحله رشدی نیاز به جامعه‌ای دارد تا بتواند نسبت به آن وفادار باشد و هنگامی که چنین جامعه‌ای بوجود آمد و نوجوان نسبت به آن تعهد سپرد حاصل آن وفاداری و پرهیزگاری خواهد بود.

نوجوانان در مراحل رشد سه‌گانه بالا با یکدیگر متفاوتند. نوجوانانی که در هر سه مرحله رشد اخلاقی پیشرفت داشته‌اند دارای مشخصاتی از هر مرحله می‌باشند. نوجوان با کسب موفقیت در مرحله اول (سازگاری با مقررات) می‌تواند به آسانی تعلیم یافته، برای آزمایش آماده شده، قابل اتکا است و داوری اخلاقی او با خواسته‌های مذهبی و جامعه سازگار می‌باشد. موفقیت در مرحله حساسیت اجتماعی (مرحله دوم) باعث می‌گردد که نوجوان افکار و احساسات دیگران را درک کرده، فهم و حضور ذهن او افزایش یابد و نسبت به حقوق مدنی، عدالت و نیکوکاری علاقه‌مند گردد.

موفقیت نوجوان در مرحله سوم (استقلال اخلاقی) به خودآگاهی، خودتوجهی دست یافته به وظایف خود آشنا شده، به تأیید شدن از طرف بزرگسالان علاقه بیشتری نشان می‌دهد، و مانند بزرگسالان طبق اصولی که خود انتخاب کرده و با ارزشهای جامعه سازگار است زندگی می‌نماید.

رشد نامتعادل اخلاقیات و عدم تعادل بین آنها نتایج مختلفی را بوجود می‌آورد. نوجوانی که از لحاظ اخلاقی رشد پیشرفته‌ای دارد مقررات را با آسانی پذیرفته، نسبت به دیگران واکنش نشان می‌دهد و درباره اخلاقیات به‌طور انتقادی فکر نموده، کلیه این اعمال را با یکدیگر ادغام می‌نماید.

جدول زیر رشد اخلاقی نامتعادل و نمونه رفتار مربوط به آن را نشان می‌دهد.

نمونه رفتار اخلاقی	مرحله نامتعادل رشدی
از مقامات رسمی متابعت کرده، مقررات را بدون چون و چرا اجرا می‌نماید.	۱- بالا بودن سازگاری با مقررات، پایین بودن حساسیت اجتماعی و استقلال اخلاقی
فاقد جنبه‌های مثبت در برداشت اخلاقی	۲- بالا بودن سازگاری با مقررات و حساسیت اجتماعی، پایین بودن استقلال اخلاقی
مهاجم نسبت به مقامات صلاحیت‌دار به نام عدالت	۳- بالا بودن حساسیت اجتماعی، پایین بودن سازگاری با مقررات و استقلال اخلاقی

— **ارزشهای اخلاقی:** در بررسی رشد اخلاقی، ارزشهای اخلاقی از اهمیت خاصی برخوردار است. تعریف ارزشهای اخلاقی از دیدگاههای مختلف متفاوت می‌باشد، ساده‌ترین آنها عبارت‌اند از: «آنچه نیازهای بشر را ارضا کند»، «آنچه آرزوی یک فرد است» و یا به عبارت دیگر: هر چیز یا هر موضوعی هنگامی ارزشمند است که توجه نوجوان را به خود جلب نماید:

ارزشها به طبقات زیرین تقسیم شده‌اند:

ارزشهای مذهبی: شامل عبادات و مراسم دینی

ارزشهای عقلی: شامل پی بردن به واقعیات و حقیقت

ارزشهای اقتصادی: شامل درآمد و هزینه زندگی و نحوه گذران معاش

ارزشهای ارتباطی: شامل برقراری روابط با جامعه و استفاده از رسانه‌های گروهی

ارزشهای بدنی: شامل سلامتی و پیشگیری از بیماریها

و بالاخره ارزشهای اجتماعی و تفریحی شامل گذران اوقات فراغت.

تکالیف مربوط به رشد نوجوانان و جوانان

۱- پذیرش صفات جسمانی خود و رشد روزافزون تواناییهای جسمانی

۲- پذیرش صفات هوشی و رشد آن

۳- آگاه شدن از عواطف، درک و پذیرش آن

۴- پیشرفت در احساس هویت خصوصاً هویت جنسی

- ۵- استقلال اقتصادی و عاطفی
- ۶- یادگیری برقراری ارتباط با دو جنس
- ۷- رشد ارزشهای اخلاقی و تلاش برای درک فلسفه زندگی
- ۸- آماده شدن برای یک شغل هدفمند
- ۹- به سلامت پشت سر گذاشتن خطرات نوجوانی (بیکاری، بزهکاری و بیماری)

۶/۱۰- توسعه زبان در دوران نوجوانی

نوجوانان کلمات جدید، ترکیبات تازه، مفاهیم نو و علامات نمادین را که از سوی جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند ارائه می‌شود، به‌طور منظم فرا می‌گیرند. عوامل مؤثر در یادگیری زبان عبارت‌اند از:

— ارتباط زبان با تفکر: نوجوانان بندرت با خود با صدای بلند صحبت می‌نمایند ولی در باطن به آهستگی با خود سخن می‌گویند. ارتباط بین کلام و تفکر نوجوانان از طریق صحبت کردن با دیگران، صحبت کردن با خود و فکر کردن انجام می‌گیرد. صحبت کردن با دیگران اگرچه می‌تواند بدون تفکر انجام گیرد ولی معمولاً با فکر کردن پیوستگی دارد و با هم توأم است. فکر کردن با خود از تفکر و صحبت کردن با دیگران مشتق می‌گردد و می‌تواند بسادگی بازگو گردد ولی به ندرت انجام می‌گیرد.

تفکر را به‌تنهایی می‌توان در قالب لغات بکار برد و برعکس سخن گفتن که واحدی به‌نام کلمه دارد در تفکر هیچگونه واحدی را نمی‌توان یافت. تفکر یک حالت تام یا کل دارد که در یک زمان ارائه می‌گردد ولی برای بیان آن به‌عنوان صحبت باید در قالب کلماتی ردیف گردد. یکی از پژوهشگران تفکر را به ابری تشبیه کرده که به‌جای باران کلمه می‌بارد. کلمات به ندرت می‌توانند افکار را بیان نمایند زیرا افکار دارای احساسات و خواسته‌هایی می‌باشند و این جنبه‌های ظریف گاهی اوقات از طریق کلمات بیان می‌گردند ولی بیان آنها بستگی زیادی به اشارات، حرکات، لحن کلمات و ظواهر آن دارند.

— ساختن مفاهیم: بیشتر کلمات ادا شده از سوی نوجوانان نسبت به کودکان دوره دبستانی دارای معانی کاملتر و انتزاعی‌تری هستند. هنگامی که از نوجوانان خواسته می‌شود تا معانی کلمات را بیان کنند آنها از فرآیندهای پیچیده‌تری در پاسخگویی استفاده می‌نمایند و سعی می‌کنند تمام احتمالات باطنی و لاینفک مربوط به یک مسأله یا یک وضعیت را در نظر بگیرند. بنابراین تعریف هر کلمه باید تمام معانی آن کلمه را دربر گیرد.

۶/۱۱- خلاقیت در دوران نوجوانی

دوران نوجوانی تولد تازه‌ای را از تصور در اشکال مختلف بوجود می‌آورد. نوجوان با توانایی

کنترل بیشتر بررسی فرآیندهای عقلانی می‌تواند سریع‌تر و آسان‌تر افکار تخیلی و ارادی را کنترل نماید. نوجوان با ایفای نقش تخیلی می‌تواند خود را در قالب یک نقش تصور کرده، سپس خود را از صحنه بیرون ببرد و به تماشای نقش خود بپردازد.

نوجوانان درباره آنچه که احتمال وقوع دارد وضعیت‌های جدیدی بوجود آورده، راه‌حلهای اساسی برای حل آن در تخیل خود در نظر می‌گیرند. چنین تصور می‌شود خلایقیت نه تنها برای توصیف هنر بلکه برای رسیدن به حداکثر تجربیات، اندیشه و آرزوها ضروری می‌باشد.

ویژگیهای شخصیتی در خلایقیت: ویژگیهای شخصیتی در نوجوانان خلایق نشان می‌دهد که این نوجوانان قابل انعطاف، کنجکاو، دارای استقلال در قضاوت، حس خوداعتمادی، حس همدردی، خلق و خوی مهربان مایل به انجام کارهای پیچیده و تحمل زیاد در برابر ابهامات می‌باشند.

افرادی که از خلایقیت کمتر برخوردارند دارای مشخصاتی از قبیل سخت‌گیری، عجله در قضاوت، حس تدافعی، محافظه‌کاری می‌باشند. پژوهشی درباره هنرمندان خلایق نشان داده است که آنها مطالبی را درک می‌نمایند که افراد عادی قادر به درک آن مطالب نیستند. توجه آنها غالباً به پدیده‌های تازه‌ای جلب می‌گردد و قدرت و دقت خود را در کشف مطالب دقیق نه تنها به خاطر خود بلکه برای استفاده دیگران بکار می‌برند. افراد خلایق با داشتن ظرفیت ذهنی بیشتر می‌توانند ایده‌های مختلفی را بلافاصله در ذهن خود جمع‌آوری کرده، با یکدیگر مقایسه نمایند. از این رو می‌توان گفت که بیش از افراد عادی قادر به ترکیب بندی مطالب می‌باشند.

۶/۱۲ — رشد حرفه‌ای نوجوانان

رشد عقلانی مهمترین عاملی است که نوجوان را برای پیدا کردن شغل، یادگیری کار مفید، و تأمین مخارج و گذران زندگی مهیا می‌سازد. ادامه زندگی مستلزم کسب مهارت‌های بخصوصی است بعضی از آن مهارت‌ها در خانواده، تعدادی در مدرسه و پاره‌ای دیگر در حین انجام حرفه باید فرا گرفته شوند. تمامیت فرد نوجوان که شامل جسم، ذهن، مهارت‌های اجتماعی، گرایش اخلاقی و خویشتن است نوجوان را در رسیدن به طرحها و هدفهای حرفه‌ای هدایت می‌کنند.

— **تمایل حرفه‌ای:** آرزوهای نوجوانان پس از دوره بلوغ برای انتخاب شغل مورد نظر آشکار می‌گردد. پیش از دوران نوجوانی آرزوی کودکان تخیلی است و حرفه‌های گوناگونی را در ذهن خود می‌پروراند این قبیل امیال و آرزوها، حرفه غیرواقعی می‌باشند. هنگامی که از آنان درباره شغل آینده پرسش به عمل آید پاسخ آنها بازتابی از تخیلات دوران کودکی می‌باشد که معمولاً حرفه‌های پزشکی، مهندسی، معلمی، و کارهای قهرمانی و مشابه آنهاست. ولی با رسیدن دوران نوجوانی تمایل به شرکت

در مشاغل صورت واقعی به خود می‌گیرد.

— عوامل مؤثر در انتخاب شغل: در انتخاب شغل قبل از هر چیز وضع خانوادگی و اجتماعی نوجوان تأثیر می‌گذارد. یکی از آثار وضع خانوادگی که تأثیر مهمی بر انتخاب شغل نوجوان می‌گذارد و اهمیت و شهرت آن حرفه است در صورتی که نوجوان امکان دارد به این خصوصیات توجهی نداشته باشد و در جستجوی حرفه‌ای پر درآمد باشد. پس از خانواده، مدرسه عامل دیگری است که دانش‌آموز از راهنمایی آموزگاران خود متأثر می‌گردد. آموزش مواد درسی حرفه‌ای در کلاس درس موجب می‌گردد تا نوجوان در انتخاب شغل برای خود دید بهتری از مشاغل مختلف داشته باشد.

آگاهی‌های زیر در کلاس درس می‌تواند مفید واقع شود:

بحث درباره مشاغل مختلف توسط معلم در کلاس

اطلاعات درباره جنبه‌های حرفه‌ای بعضی از مشاغل در کلاس درس

دعوت از صاحبان صنایع برای سخنرانی در مورد محصولات صنعتی کارخانجات مربوط

گردش علمی در بعضی از تأسیسات صنعتی و دولتی و خصوصی

استفاده از فیلمهای آموزنده حرفه‌ای.

— طرح‌ریزی برای انتخاب شغل: انتخاب هر شغلی از سوی نوجوان باید طرح و هدف

داشته باشد در این طرح‌ریزی توجه به نکات زیر ضروری به نظر می‌رسد:

هدف: هدف طرح کلیدی است برای انتخاب حرفه که باید در رسیدن به آن کوشا باشد.

استعداد نوجوان: هریک از نوجوانان باید ابتدا استعداد خود را نسبت به اجرای هدف و

رسیدن به حرفه مطلوب ارزیابی کنند.

تمایل به حرفه: آیا طرح‌ریزی هدف با امیال و آرزوهای خود همخوانی دارد؟

محیط زندگی و اجتماعی: پس از انجام طرح‌ریزی، ارزیابی استعداد، و تمایل داشتن به حرفه

مورد نظر، شرایط محیطی و اجتماعی حرفه انتخابی و انطباق آن با زندگی آینده نوجوان باید مورد

بررسی دقیق قرار گیرد.

— سایر عوامل مؤثر در انتخاب شغل:

ویژگیهای جسمانی: آیا مقاومت جسمانی از لحاظ سلامت بدن و اندازه‌های طول قد و وزن و

غیره با شغل انتخابی تناسب دارد؟

ویژگیهای روانی: هر نوجوان باید هوش و ذکاوت خود را با امیال و آرزوها هماهنگ نماید تا

در آتیه از نگرانیها و اضطرابهای اجتماعی مصون باشد.

تجارب حرفه‌ای: آیا در مورد حرفه انتخابی تجربیات لازم و یا تجربیات قبلی را کسب کرده است؟ نظریات والدین و اعضای خانواده: در ضمن طرح‌ریزی در موارد هدف، استعداد، تمایل به حرفه و محیط اجتماعی عقاید و نظرات والدین و اعضای خانواده می‌تواند راه‌گشایی برای رسیدن به هدف و دستیابی به حرفه مناسب باشد زیرا والدین و افراد خانواده تنها سعادت و رفاه نوجوان را خواهند. در صورت عدم هماهنگی فکری و سلیقه‌ای با خانواده عنصر بعدی برای مشاوره اولیای مدارس، آموزگاران و روانشناسان مشاور خانواده و تحصیلی و حرفه‌ای می‌باشند که نوجوان می‌تواند با مشورت آنان زودتر و دقیق‌تر به هدفهای حرفه‌ای دسترسی پیدا کند.

۶/۱۳- رشد انسان از دیدگاه اسلام

— مقدمه: دیدگاه اسلام، دیدگاه رشدی کمال و واقعی برای نوع بشر است و تعالیم اسلامی حاوی دستورهای مفید و ارزنده‌ای است که رشد انسان را حتی از پیش از تولد تا بزرگسالی به معنای واقعی کمال هدایت می‌کند. دستورها و راه و روشهای ارائه شده در قرآن کریم راههای دستیابی به سعادت، سلامت و نیک‌بختی انسان را در دوره‌های مختلف رشدی به انسان می‌آموزد.

هدف مکتب اسلام در حقیقت نجات بشر از گمراهی و آموختن راه و رسم زندگی سعادت‌مند و کسب ارزشهای عالی انسانی و بهره‌برداری از نعمتهای الهی می‌باشد.

— مراحل رشد از دیدگاه اسلام: مراحل رشد از دیدگاه اسلام نیز مانند آنچه تاکنون دربارهٔ رشد انسان ارائه گردید به دو مرحلهٔ اصلی قبل از تولد و بعد از آن تقسیم می‌گردد.

— مراحل رشد قبل از تولد: قرآن کریم دربارهٔ تولد انسان چنین می‌فرماید: (انا خلقنا الانسان من نطفه امشاج^۱)

(آدمی را از نطفه ترکیب شده و به هم آمیخته زن و مرد آفریدیم)

همچنین در آیات مبارکه ۱۲ تا ۱۴ سورهٔ مؤمنون می‌فرماید:

«بشر ابتدا از خاک آفریده شده است سپس این نطفه را به صورت (علقه یا خون بسته) درآوردیم و پس از آن، آن را به صورت مضغه (پاره گوشت) و سپس مضغه را به استخوان تبدیل کردیم و بر پیکر آن گوشت پوشانیدیم و بالاخره او را به صورت آفریده تازه وجود بخشیدیم، پس برتر است خداوندی که بهترین آفریدگار است.»

براساس آیات فوق مراحل رشد قبل از تولد به قرار زیر است:

مرحلهٔ اول «نطفه»: چکیده‌ای از اجزای زمین که با آب آمیخته شده و در جایگاه امنی قرار داده

۱- سوره الدهر، آیه ۲

شده است زیرا محفوظترین جای بدن مادر است که از هر طرف پوشانده شده است.
مرحلهٔ دوم «علقه»: علقه تغذیه از خون مادر و در لغت به معنای وابستگی است.
مرحلهٔ سوم «مُضغه»: هنوز نظام مشخصی به خود نگرفته و به صورت پاره گوشتی می‌باشد.
مرحلهٔ چهارم «استخوان و گوشت»: در این حالت از حالت یکپارچه گوشت خارج شده و به صورت بافتهای جداگانه‌ای درمی‌آید که بافت استخوان از آن جمله است و سپس بر این استخوان گوشت پوشانیده می‌شود.

مرحلهٔ پنجم «روح»: در این مرحله آفرینش دیگر بوجود می‌آید و روح و روان در انسان پدیدار می‌گردد.
— مراحل رشد بعد از تولد: مراحل رشد بعد از تولد به سه مرحله هفت ساله تقسیم شده است:
مرحلهٔ اوّل — دورهٔ سیادت و سروری: برابر احادیث معتبری از پیغمبر اکرم (ص) و امامان بزرگوار (ع) این دوره از مرحله بعد از تولد به عنوان بازی کردن و گل خوشبو یاد شده است که می‌تواند اشاره‌ای به زندگی کودک در ۷ سال اوّل عمر باشد.

مرحلهٔ دوم — اطاعت و فرمانبرداری: این مرحله از سن ۷ سالگی تا ۱۴ سالگی به طول می‌انجامد که اختصاص به تعلیم و تربیت دارد. کودک در این دوره تابع والدین است و خود را کاملاً در اختیار آنان قرار می‌دهد. این دوره برعکس دورهٔ قبلی که به بازیگوشی سپری می‌شد دارای ویژگیهای رشدی و تربیتی می‌باشد. یکی از خصوصیات این دوره این است که کودک نه حالت بازیگوشی و آقایی دوران اوّل را دارد و نه مشکلات دوره سوم را که دورهٔ بلوغ و نوجوانی است تجربه کرده است.

مرحلهٔ سوم — مشورت و هم‌رایی: مرحله سوم از سن ۱۴ تا ۲۱ سالگی می‌باشد. ویژگیهای این دوره عبارتند از همراهی با والدین، یادگیری و تشخیص حلال و حرام. یکی از ویژگیهای این دوره دوستی یا دشمنی با والدین است بدین معنی که چنانچه والدین رفتار دوستانه‌ای با فرزند خود داشته باشند و در تصمیم‌گیری با او مشورت نمایند نتیجتاً مراودات و معاشرتهای آنان دوستانه خواهد بود. در غیر این صورت چنانچه والدین بخواهند مانند دوران کودکی با وی رفتار نمایند و توجهی به او نداشته باشند و یا عناد و دشمنی ورزند محیط زندگی خانوادگی والدین و نوجوانان تبدیل به یک محیط خصمانه خواهد شد.

پرسشهای فصل ششم

- ۱- یکی از مراحل چندگانه نوجوانی را شرح دهید.
- ۲- عوامل مؤثر در دوران بلوغ را نام ببرید.
- ۳- تفاوت بین بلوغ زودرس و دیررس چیست؟
- ۴- کسب اطلاعات در رشد عقلانی در سنین نوجوانی چگونه حاصل می‌گردد؟
- ۵- مفاهیم رشد ادراکی در دوران نوجوانی کدام‌اند؟
- ۶- ویژگیهای رشد عاطفی در دوران نوجوانی را شرح دهید.
- ۷- ارتباط نوجوان را با خانواده شرح دهید.
- ۸- چند مورد از ویژگیهای رشد اجتماعی نوجوانان را بنویسید.
- ۹- همسالان در دوران نوجوانی چه اثراتی بر روی یکدیگر دارند؟
- ۱۰- مراحل رشد اخلاقی در دوران نوجوانی کدام‌اند؟
- ۱۱- ارتباط زبان با تفکر چگونه انجام می‌گیرد؟
- ۱۲- مراحل رشد را از دیدگاه اسلام شرح دهید.

منابع و مأخذ

- احدی، حسن – نبی جمالی، شکوه السادات، روانشناسی رشد، تهران ۱۳۷۱
– اکبرزاده، نسرين، روانشناسی رشد و تحول، تهران ۱۳۷۵
– سیف، سوسن – کدیور، پروین – لطف آبادی، حسین – کرمی نوری، رضا، روانشناسی
رشد تهران ۱۳۷۳
– سیف، سوسن، رشد کودکان تهرانی از یک تا پنج سالگی تهران ۱۳۷۱
– مولی راسل، اسمارت روانشناسی رشد کودکان و نوجوانان، جلد اول و دوم، ترجمه سوسن
سیف، تهران ۱۳۶۴
– شعاری، علی اکبر، روانشناسی رشد، تهران ۱۳۶۳
– گروه نویسندگان، روانشناسی رشد، ترجمه نورالدین رحمانیان، تهران ۱۳۶۴

منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر

1. Hymel, S., Wagner, E. & Bulter, L.J. (1990) . Reputational Bias: Views from the Peer Group . In S .R . & J. D. Coie . Peer Rejection in Childhood . Cambridge, UK: Cambridge University Press.
2. Bukatko, Danuta & Daehler, Marvin W. (1995). Child Development a Thematic Approach. 2nd. ed. USA: Houghton Mifflin Company.
3. Harris, A. Christine, (1993). Child Development 2nd.ed. USA: West Publishing Company.
4. Newman, Barbara M. & Newman, Philip R. (1995). Development Through Life: a Psychological Approach, 6th ed. USA: Brooks / Cole.

5. Zigler, Edward F. & Stevenson, Matia Finn. (1993). *Children in a Changing World: Development and Social Issues*. 2nd. ed. USA: Brooks / Cole.
6. Eyer, D. (1993). *Mother - Infant Bonding: A Scientific Fiction*, New Haven: Yale University Press.
7. Miller, P. H. (1993). *Theories of Developmental Psychology* (3rd ed.) New York: W. H. Freeman.
8. Tanner, J. M. (1990). *Foetus into Man: Physical Growth from Conception to Maturity*, (rev. ed.). Cambridge: Harvard University Press.
9. Thompson, M. W. Mcinnes, R. R. & Willard, H. F. (1991). *Genetics in Medicine* (5th ed.). Philadelphia: Saunders.
10. Harris, M. (1992). *Language Experience and Early Language Development: From Input to Uptake*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
11. Earle, J. (1990). *Keeping Pregnant and Parenting Teens in School*. Alexandria, VA: National Association of State Boards of Education.
12. Fisher, M. (1990). Parenting Stress and Child with Attention Deficit Hyperactivity Disorder. *Journal of Clinical Child Psychology*, 19(4), 337 - 346.
13. Perfect, T. J. (1994). What Can Brinley Plots Tell Us About Cognitive Aging? *The Journals of Gerontology*, 49, P60 - P64.
14. Bouchard,c. (1991). Current Understanding of the Etiology of Obesity: Genetic and Nongentetic Factors. *American Journal of Clinical Nutrition*, 53 (a Supplement) 15819-15859.
15. Cohn, D.A (1990). Child - Mother Attachment of Six - Year - Olds and Social Competence at School. *Child Development*, 61(1), 152-162.
16. Gorga, D. etal. (1991). The Neuromotor Behaviour of Preterm and Full Term Children by Three years of Age: Quality of Movement and Variability. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 12 (2), 102-107.
17. Isabella, R. A. (1993). Origins of attachment: Maternal Interactive Behavior Across the First Year, *Child Development*, 64, 605-621.

فهرست مطالب

مقدمه

فصل اول

۲ تعریف روانشناسی – محیط و وراثت

فصل دوم

۱۲ مراحل رشد قبل از تولد

فصل سوم

۲۲ رشد کودک از بدو تولد تا دو سالگی

فصل چهارم

۳۴ رشد کودک قبل از دوره دبستان (۲ تا ۶ سالگی)

فصل پنجم

۴۶ رشد کودک در دوران دبستان (۷ تا ۱۱ سالگی)

فصل ششم

۵۷ رشد دوران نوجوانی

۷۸ منابع و مآخذ

۷۸ منابع پیشنهادی برای مطالعه بیشتر